

Az ősspermi első szótagbeli *i > *ó és *ó > i hangváltozásról

I. A NyK. előző számában egy permi szópár: zürj. *gin* 'Filz, Decke', votj. *gin* 'nemez; Filz' ~ zürj. *gen* 'Daune(n), Flaumfeder(n), Haar(e) am Körper (der Tiere od. des Menschen), votj. *gon* 'Haare (am Körper), Gefieder' etimológiáját tárgyaltam. E szók összetartozása — mint ott kifejtettem — a permi nyelvekben gyakori zürj.-votj. *i* ~ zürj. *e*, votj. *o* váltakozás alapján lehetséges. Az *i* ~ *e*, *o* váltakozásra vö. WICHMANN: SUSToim. XXXVI, 55—6, 66; uo. több példa. Idetartoznak még a következő alakpárok is: zürj. (WUo.) I. *nimen*, Ud. *nimen* 'zum Vergnügen, zum Zeitvertreib (I.); kaum, mit Mühe (Ud.)' ~ *nem*: V., Sz., Pecs., Ud. *ni-nem*, I. *ni-nem*, *ni-nem* 'nichts'; (uo.) V., AV., Sz., Lu., I., Ud., P. *nir* 'Nase, Schnauze, Schnabel (V., Sz., Lu., I., Ud., P.); Vorderteil (des Bootes) (AV.)' ~ V. *neris* 'kleine Anhöhe im Walde' (e szók összetartozására vonatkozóan l. RADANOVICS: NyK. LXII, 325); (uo.) Sz., Lu., I. *riškid* ~ V., Sz., Ud. *reškid* 'zerbrechlich, spröde, brüchig (Sz., Lu., I., V., Ud.), locker (I., V., Ud.); freigebig (Sz., Lu.); weinerlich, weichherzig (Lu.)'; (uo.) V., Sz., *tj* 'jener', Ud. *tjn* 'da, dort' ~ *tę*: V., Sz., Pecs., Lu., Le., I., Ud. *tę-rijt* 'gestern (V., Pecs., I., Ud.); gestern abend (Sz., Lu., Le.); Sz., Lu., P. *ten* 'neulich, unlängst (Sz., Lu.); gestern (P.)', (GEN.) KP. *tön* 'gestern'.

A perm nyelvekbeli *i* ~ *e* (*o*) váltakozás nem vezethető vissza a finn-ugor korig, mint STEINITZ (FgrVok. 129—130) feltette, hanem egy ősspermi hangváltozásban leli magyarázatát. E. ITKONEN (FUF. XXXI, 291—2) szerint az ősspermi *ó (> zürj. *e*, KP. *ó*, votj. *o*, *a*) szabályos előpermi előzménye *ü volt. Néhány esetben az ősspermi *ó hang előpermi *ü folytatójaként is előfordul, például: zürj. *šelalniš* 'spucken, speien' ~ votj. (MUNK.) *šalat*-ua. ~ fi. *šylkeä* ua. (vö. E. ITKONEN: i. h. 300, 327).¹ E. ITKONEN (i. h. 291) szerint ez a szabálytalan hangfejlődés az előpermi *ü hangnak likvidák előtti nyíltabbá válásával (*ü > *ó) magyarázható.

2. Véleményem szerint az ősspermi *ó nem csupán előpermi *ü-nek, hanem néhány biztos példában előpermi *u-nak is megfelelő.² Például: 1. zürj. (WUo.) Sz., Lu. *keltni*, V. *kevtni*, Ud. *kevtnis* 'mit dem Zugnetz fischen (Sz., V.); aus der Suppe die besten Bissen herausfischen (Lu., Ud.); die Sahne abnehmen, abrahmen (Ud.)' ~ votj. (MUNK.) Sz. *kalt*- 'a kerítő hálóval

¹ Egyébként az előpermi *ü* magánhangzónak a permi nyelvekben szabályszerűen *i* felel meg (E. ITKONEN: i. h. 300, 327).

² A permi nyelvekben az előpermi *u hangnak az *ü-höz hasonlóan szintén *i* a szabályos folytatója (vö.: E. ITKONEN: i. h. 300, 324).

halászni; mit dem Zugnetz fischen' ~ finn *kulle* (gen. *kulteen*) 'Treibnetz' (vö. FUV.; SKES.); 2. a m. *irt* (R. *ort* is) 'ausrotten, jäten' zürj. (WUo.) V., Sz., Lu., I., P. *širni*, Ud. *širnis* 'scheren, beschneiden, schneiden, (I. auch) rasieren' és votj. (MUNK.) Sz. *šir-*, K. *šër-* 'metszeni, levágni, körülvágni (pl. a kiálló részeket), ketté hasítani; schneiden, abschneiden, abstutzen (z. B. die ungleichen Teile) entzwei spalten' megfelelőjéhez (etimológiai összetartozásukról l. Nyh.⁷; FUV.) kapcsolom a következő permi szókat is: zürj. (WUo.) Lu. *šerni* 'schneiden'. (GEN.) KP. *šöret-* 'aus- od. zuschneiden' ~ votj. (MUNK.) Sz. *šor-* 'szeletekre v. darabokra vágni (pl. kenyeret); in Stücke schneiden (z. B. Brot)'; 3. ? zürj. (WUo.) V., Sz., Pecs., Lu., P. *kerni*, I. *kèrni*, Ud. *kernis* 'falten, in Falten legen (V., Pecs., Lu., P., I., Ud.), in Falten nähén (Sz.), krumm ziehen, krümmen (V., Lu., P., I.)' ~ finn *kuroa* 'fálteln, mit Falten versehen, kräuseln' (vö. FUV.; SKES.). — További példákat l. alább.

E példák, valamint az alább felsorolandó egyéb idetartozó esetek alapján úgy gondolom, hogy itt nem előpermi **ü* > őpermi **ó* változással van dolgunk, hanem (többnyire likvidák előtt végbement) őpermi **i* (< előpermi **ü* és **u*) > **o* nyíltabbá válással. E nyíltabbá váláshoz hasonló jelenség a votjákban ugyancsak likvidák előtt lezajlott **o* > *a* nyíltabbá válás (vö. E. ITKONEN: FUF. XXXI, 290–1). A likvidák előtti **i* > **o* hangfejlődés idővel azt eredményezte, hogy e változás néhány esetben más fonetikai helyzetben levő első szótagbeli *i* hangra is kiterjedt. Így magyarázandó az E. ITKONEN (i. h. 291) által említett zürj. (WUo.) *et-* > *e'ik*, (GEN.) KP. *ötik* 'ein' ~ votj. (MUNK.) *odig*, *og* ua. ~ finn *yksi*.

A következő példákban a feltehető őpermi **o* hang — az előbb tárgyalt, szóbelseji likvidát tartalmazó szókhoz hasonlóan — szintén előpermi **u*-ra megy vissza. Ezekben tehát **u* > **i* > **o* (> zürj. *e*, KP. *ó*, votj. *o*, *a*) hangváltozás történt: (WUo.) V., Sz., Pecs., Lu., P. *tedni*, I. *tèdni*, Ud. *tednis* 'wissen, (V., Sz., Lu., P., I., Ud. auch) kennen, erkennen, erfahren' ~ votj. (WICHM.) G. *todîni* J., MU. *todîni* 'wissen, kennen, erfahren' ~ finn *tuntea* 'fühlen, kennen, erkennen, wissen' ~ m. *tud* 'wissen' (vö. FUV.). Az előpermi **u*-nak szabályszerűen megfelelő *i* van meg a zürj. *ted-* szóval etimológiailag összefüggő zürj. (WUo.) Sz. *tjaldni*, Lu. *tjaldni*, Pecs., AV. *tjald-*, V. *tjaldni*, Ud. *tjald'nis*, P. *tjald'ni*, I. *tjaldni* 'sichtbar sein, zu sehen sein' alakban. A 'wissen' és a 'sichtbar sein, zu sehen sein' jelentések viszonyára vö. német *wissen* ~ latin *videre* (vö. KLUGE, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache¹⁸).³ A zürj. (WUo.) Lu., I., Ud., P. *tšek* 'dicht (Lu., Ud.: Kamm, I., Ud.: Wald), dicht wachsend (z. B. Saat, Wald) (P.)' (~ m. *sok* 'viel', vö. FUV.) idetartozása kétes, mivel a zürj. KP. és votj. adatok hiányában nem lehet eldönteni, hogy a zürj. szó *e* hangja őpermi **o* vagy **ö* magánhangzóra megy-e vissza.

A zürj. (WUo.) Sz., Lu., P. *penni* 'coire cum femina, Beischlaf ausüben' ~ votj. (WICHM.) G., Uf. *ponîni*, M. *ponni*, J., MU. *ponîni* 'setzen, legen' (~ fi. *panna* 'setzen, legen, stellen', vö. FUV.; SKES.) szóban feltehető őpermi **o* előpermi **a*-ra megy vissza. A szabálytalan hangmegfelelés feltehetőleg **a* > **u* > **i* változással magyarázható (vö. E. ITKONEN: FUF. XXXI, 286, 303). A **pîn-* alakból a mai zürj. *pen-*, votj. *pon-* alak **i* > **o* nyíltabbá válással jött létre (másképp: E. ITKONEN: i. h. 291).

³ E. ITKONEN (FUF. XXXI, 291) szerint a zürj. *tjaldni* hangtanilag jobban illik a finn *tuntea* alakhoz, mint a *tedni*. Az *i* > **o* változás és ezen változással kapcsolatos zürj. *i* ~ *e* váltakozás alapján azonban a két zürjén alak összetartozása kétségtelen.

Ugyanílyen szórványos *a > *u > i hangfejlődést tehetünk fel a zürj.-votj. *kik* 'zwei' (~ fi. *kaksi* ua.) számnévben is. A *kekjã'mis* 'acht' alak *e* hangja szintén *i* > *ó > *e* változás útján keletkezett (másképp: E. ITKONEN: i. h. 303).

A zürj. (WUo.) *velni* 'sein' ~ votj. (MUNK.) *val* 'war' alakokban feltehető első szótagbeli *ó előpermi előzménye *o volt (vö. fi. *olla* 'sein'). Az előpermi *o-ból az óspermiben szabályosan *u* lett (az *o > *u* változásra vö. E. ITKONEN: FUF. XXXI, 286), majd ebből szórványos *u > i hangfejlődés útján jöttek létre a zürj. (WUo.) V. *vili* Prät.: I. P. Sg. V., Sz., Pecs., Lu. *vilis* Prät.: 3. P. Sg. stb. és votj. (WICHM.) *vilini* 'sein, vorhanden sein' stb. alakok. A zürj. *vel* ~ votj. *val* változat óspermi *i > *ó (zürij. *e*, votj. *a*) nyíltabbá válással keletkezett (másképp: E. ITKONEN: i. h. 291).

3. Az óspermi alapnyelvben az *i > *ó nyíltabbá válással ellentétes, szórványos *ó > *i zártabbá válás is történt. Így magyarázható az előpermi *ä-re visszamenő zürj.-votj. *i* hang a következő szókban: 1. zürj. (WUo.) V., Sz., Lu., I. *minni*, Ud. *minnis* 'sich befreien, sich losmachen, sich retten (V., Sz., Lu., Ud.), verschienen (v. d. Farbe) (I., Ud.)' ~ m. R. *menik* 'sich retten, gerettet werden', *menekül* 'fliehen, sich retten, flüchten' (vö. FUV.); 2. zürj. (WIED.) *synöd*, *synad* 'Luft', (FOKOS-FUCHS, SyrjWb.) V. *sinöd*, Pr. *sinöd* 'Ausdünstung bei heissem Wetter, warmer Dampf (Ausdünstung) im Freien, nicht in der Badestube (V.), nach einem Feuer aufsteigender, wie blaue Luft über dem Walde schwebender Rauch (Pr.)' ~ m. *ég* I. 'Himmel', 2. R. 'Luft' ~ fi. *sää* 'Witterung' (vö. Nyh.?⁷; FUV.); 3. zürj. (WIED.) *sys* 'faul, verfault, stockig . . .', (WUo.) V., Sz., Lu., I., Ud., P. *sis* 'faul, verfault'; (I., Ud. auch) *Fäulnis* ~ votj. (MUNK.) Sz. *sis* 'rothadt, poshadt, korhadt; rothadtság, korhadtság; verfault, vermorscht; Fäulnis, Fäule' ~ m. R. *ev*, *év* 'Eiter', vö. FUV. (a zürj.-votj. szóban a jésített *s* hatására *i* > *i* változás történt); 4. zürj. (WUo.) Ud. *pišti* 'Schwalbe' ~ votj. (WICHM.) *poski* ua. ~ fi. *pääsky(nen)* ua. ~ m. *fecske* ua. (vö. FUV.; SKES.). A zürj. szóban az *i hangból *i* lett a szóbeljeji *s* hatására. A votj. alak a szabályos *ä ~ *ó > o megfelelést mutatja.

4. Az *i > *ó nyíltabbá válás némelykor úgy ment végbe, hogy az eredetibb *i*-t tartalmazó alak is megőrződött. Ezáltal keletkeztek a zürj. *i* ~ *e*, votj. *i* ~ *o(a)* váltakozást mutató alakpárok. A hangalakilag elkülönült alakok közt aztán sok esetben jelentésselkülönülés is történt, például: zürj. *gerd* 'rot' ~ *gird* 'geronnenes Blut'; zürj. *gen* 'Daune(n), Flaumfeder(n), Haar(e) am Körper', votj. *gon* 'Haare (am Körper), Gefieder' ~ zürj. *gin* 'Filz', votj. *gin* ua. stb.

5. Összefoglalás: Az óspermi *ó hang egyetlen szabályos előzményének az előpermi *ä tekinthető (ugyanígy vélekedik E. ITKONEN is: FUF. XXXI, 292). Az óspermi *ó többi előpermi előzménye az óspermi alapnyelvben lezajlott hangváltozásokkal (előpermi *a, *o > *u > i; előpermi *u, *ü > i) s végső fokon az *i > *ó nyíltabbá válással függ össze. Ezen nyíltabbá válással ellentétes *ó > i zártabbá válás eredményei azok a szórványos esetek, amelyekben az előpermi *ä-nek a permi nyelvekben *i* felel meg. Az óspermi alapnyelvben végbement *i > *ó hangváltozással kapcsolatos a permi nyelvekben előforduló zürj. *i* ~ *e*, votj. *i* ~ *o(a)* magánhangzó-változás.